

DARIUSZ SKŁODOWSKI

Dopuszczalność małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem. Omówienie *de lege lata* oraz postulaty *de lege ferenda*

The Permissibility of Marriage Between Adopted Siblings.
An Analysis of Proposals *de lege lata* and *de lege ferenda*

Abstract

The aim of the paper was to present the possibilities of marriage between an adopted child and a biological child of the adopter or between two children adopted by the same person. The analysis, based on the Polish legal system, highlights the differences between the different types of adoption and their effects on the possibility of marriage. The specific effects of ordered adoption on the relationship between half-siblings were also examined. The discussion focused on the impediments to marriage and the extent to which they are applicable in the case of bonds created by adoption. The analysis made it possible to draw appropriate conclusions and to present the author's legislative proposals on the basis of European human rights.

SŁOWA KLUCZOWE: przysposobienie, adopcja, małżeństwo, przeszkody małżeńskie, rodzeństwo, stosunki rodzinne

KEYWORDS: adoption, marriage, marital impediments, siblings, family relations

DARIUSZ SKŁODOWSKI – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ORCID – 0009-0002-7722-9922, e-mail: dariusz.sklodowski@wp.pl

1 | Uwagi wstępne

Instytucja małżeństwa podlega zainteresowaniom szerokiego grona badaczy oraz całego społeczeństwa. Dla większości populacji Polski^[1] jest ona znaczącą częścią ich życia, obejmującą okres młodości oraz wieku dojrzałego, naznaczona wieloma wyzwaniami dnia codziennego. W przypadku tak szerokiego zastosowania danej instytucji prawnej mogą pojawić się sytuacje stanowiące pewien problem, wątpliwe zagadnienie natury prawnej. Taką wątpliwością może być pytanie o dopuszczalność zawarcia małżeństwa między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego lub między przysposobionymi przez jednego przysposabiającego. W omawianym przykładzie oprócz pytań natury prawnej pojawiają się również wątpliwości natury aksjologicznej. Niniejsze opracowanie postara się odpowiedzieć na obydwa zagadnienia. Rozważania na temat możliwości zawierania małżeństwa w ramach „rodziny adopcyjnej” skupią się na sytuacji rodzeństwa przyrodniego, rozumianego jako relacji brat-siostra, gdzie jedno albo dwoje rodziców nie pokrywa się podmiotowo z rodzicami tej drugiej strony. Stosunki prawne przysposobionego z krewnymi przysposabiającego w kontekście zawierania małżeństwa nie zostaną omówione. Budzącymi większe zainteresowanie wydają się stosunki prawne pomiędzy przysposobionym a pozostałymi dziećmi przysposabiającego ze względu na prawdopodobny podobny wiek osób znajdujących się w obu tych grupach, co może warunkować większe prawdopodobieństwo zaistnienia sytuacji prowadzącej do pytania o możliwość zawarcia małżeństwa między jednostkami spokrewnionymi w wyniku czynności prawnych, a nie naturalnych procesów zachodzących w rodzinie. Naturalną konsekwencją postawienia wspomnianych wyżej pytań będą wątpliwości wywodzące się z przyjętych zasad obyczajowych oraz moralnych. Ze względu na ochronę życia rodzinnego niemożliwe jest pominięcie aksjologicznej warstwy omawianych zagadnień. Temat omówiony w niniejszej pracy wydaje się zarysowany w doktrynie prawa rodzinnego, lecz wciąż pozostaje niezgłębiony i nie-omówiony w odpowiedni dla siebie sposób.

¹ Rocznik Demograficzny 2023, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023, 181 i n.

2 | Instytucja przysposobienia a przeszkody małżeńskie

W polskim porządku prawnym instytucja przysposobienia została unormowana na gruncie przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego^[2], natomiast kwestie proceduralne zostały zawarte w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego^[3] oraz Prawie o aktach stanu cywilnego^[4]. Nazywana również adopcją (*adoptio*) lub usynowieniem prowadzi do powstania stosunku prawno-rodzinnego przede wszystkim pomiędzy przysposobionym a przysposabiającym, „będącego ścisłym odpowiednikiem materialnego stosunku rodzicielskiego”^[5]. W wyniku stosowania przepisów o przysposobieniu mają powstać odpowiednie warunki prawne pozwalające na funkcjonowanie związku o charakterze rodzinnym, tworząc pokrewieństwo prawne pomiędzy osobami biorącymi udział w omawianej czynności prawnej^[6]. *De iure* przysposobione dziecko staje się dzieckiem przysposabiających (przysposabiającego), uprawnione więc pozostaje stwierdzenie, że od tej chwili można nazywać przysposobionego własnym dzieckiem^[7]. Uważa się, że przysposobienie jest formalnym aktem, którego skuteczność zależy od spełnienia określonych warunków przewidzianych w k.r.o. oraz przepisach szczególnych^[8]. Spełnienie owych kryteriów potwierdza sąd, który wydaje orzeczenie o przysposobieniu (art. 117 k.r.o.), które ma charakter konstytutywny oraz wywołuje skutki prawne *ex nunc*^[9]. Wyróżnia się trzy obowiązujące modele przysposobienia: niepełne (*adoptio minus plena*), pełne (*adoptio plena*) oraz całkowite (będące formą szczególną

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 2809), dalej jako „k.r.o.”.

³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550).

⁴ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1378), dalej jako „p.a.s.c.”.

⁵ Uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCP 1976, nr 9, poz. 184.

⁶ Ewa Holewińska-Łapińska, „Przysposobienie”, [w:] *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. Tadeusz Smyczyński (Warszawa: C.H. Beck, 2003), 452.

⁷ Krystyna Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* (Warszawa: C.H. Beck, 2020), 877.

⁸ Jan Winiarz, *Prawo rodzinne* (Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1996), 247.

⁹ Janusz Gajda, „Komentarz do art. 117 k.r.o.; teza nr 11”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski (Legalis, 2023).

adoptio plena), przy czym należy pamiętać, że w każdym z wymienionych rodzajów przysposobienie zostaje orzeczone w zakresie bezterminowym^[10].

Pomimo wspomnianej cechy bezterminowości przysposobienia podlega ono możliwości rozwiązania w przypadku spełnienia określonych przesłanek (art. 125 k.r.o.), jednakże z zastrzeżeniem sytuacji opisanej w art. 125¹ k.r.o., który normuje brak dopuszczalności rozwiązania przysposobienia. Szeroko omawianym w piśmiennictwie oraz w orzecznictwie tematem pozostają cele przysposobienia. Podkreśla się, że między przysposobionym a przysposabiającym powstają takie same stosunki prawno-rodzinne jak w przypadku relacji rodziców z ich naturalnym dzieckiem^[11], co implikuje również powstanie określonych obowiązków i praw. Poprzez instytucję przysposobienia ustanowione zostały ramy prawne dla funkcjonowania związku o charakterze rodzinnym^[12], który powstaje przez skonstrowanie bytu rodziny lub włączenia do niej osoby małoletniego na mocy konstytutywnego orzeczenia sądu. Współcześnie również orzecznictwo Sądu Najwyższego podkreśla, że „przysposobienie ma umożliwić realizację prawa dziecka do wychowania w zastępczym środowisku rodzinnym, w sytuacji, w której – z różnych przyczyn – jest ono pozbawione pieczy rodzicielskiej”^[13].

W kontekście niniejszej pracy należy również zarysować instytucję przeszkód małżeńskich, które warunkują możliwość unieważnienia zaistniałego małżeństwa. Zgodnie z art. 17 k.r.o. małżeństwo może zostać unieważnione wyłącznie z przyczyn wymienionych w tejże ustawie. Katalog zamknięty wspomnianych powodów został ustanowiony w ramach regulacji kilku następujących po sobie artykułów (art. 10-15 k.r.o.). Nadmienić warto, że w ramach następnych przepisów ustanowiono kolejne przeszkody, lecz w doktrynie nie są one utożsamiane z przeszkodami małżeńskimi *sensu stricto*, gdyż dotyczą bardziej czynności prawnej niż tożsamości samych nupturientów^[14]. Opisując relację instytucji przysposobienia do ważności czy możliwości unieważnienia małżeństwa, należy skupić się przede

¹⁰ Grzegorz Jędrejek, „Komentarz do art. 114 k.r.o.; teza nr 3”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany* (Lex, 2019).

¹¹ Helena Ciepła, „Dział II. Przysposobienie (art. 114-127)”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Kazimierz Piasecki (Warszawa: Lexis Nexis, 2011), 832.

¹² Ewa Holewińska-Łapińska w: *System Prawa Prywatnego*, t. XII, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. Tadeusz Smoczyński (Warszawa: C.H. Beck, 2011), 498.

¹³ Postanowienie SN z dnia 22 czerwca 2012 r., V CSK 283/11, LEX nr 1232479.

¹⁴ Mirosław Kosek, „Przeszkody małżeńskie w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” *Prawo Kanoniczne*, nr 3 (2012): 2.

wszystkim na przeszkodach małżeńskich wymienionych jako *numerus clausus* w art. 10-15 k.r.o., gdyż to one określają warunki dopuszczalności zawarcia małżeństwa w ramach instytucji przysposobienia.

Wykładnią o niewątpliwym wyniku pozostaje brak przyzwolenia prawnego na zawarcie małżeństwa między przysposabiającym a przysposobionym. Wskazuje na to jednozdaniowy przepis art. 15 § 1 k.r.o. z którego z łatwością należy wywieść wspomnianą normę. Jednakże w tym miejscu niedopuszczalne byłoby pominięcie przepisów traktujących o samej instytucji przysposobienia i jej skutkach, które kreują więzy prawne pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym, włączając przysposobionego do rodziny (w tym krewnych w ramach przysposobienia pełnego) przysposabiającego (art. 121 k.r.o.). Tym samym, zgodnie z dyspozycją art. 14 § 1 k.r.o., unieważnienie małżeństwa nie byłoby możliwe wyłącznie w przypadku jego zawarcia pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym (zgodnie z art. 15 k.r.o.), lecz również w kontekście związku przysposobionego z innym dzieckiem przysposabiającego lub jego krewnym. Za takim rozwiązaniem przemawiają względy natury moralnej, obyczajowej oraz eugenicznej^[15]. Szerzej ten wątek zostanie omówiony w dalszej części pracy.

W tym miejscu warto pochylić się jeszcze nad samą istotą przeszkody małżeńskiej w postaci relacji przysposobienia oraz jej *ratio legis*. Wieloma względami kierował się ustawodawca wprowadzając przepis art. 15 do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Wskazać należy kilka kwestii, które w sposób najpełniejszy oddają aksjologiczny charakter normy wyprowadzanej ze wspomnianego przepisu. Wskutek orzeczonego przysposobienia pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym powstają takie więzi jak pomiędzy rodzicami a dzieckiem. Naturalną konsekwencją powstania takiego stosunku była wola ustawodawcy, aby nie dopuścić do możliwości zawierania małżeństwa pomiędzy rodzicami a ich dziećmi. Zasada *adoptio naturam imitatur*^[16] wciąż pozostaje aktualna i nie budzi tym samym wątpliwości prawnych oraz aksjologicznych.

Drugą *ratio*, którą warto wyeksponować jest pozostawanie w stosunku zależności w czasie trwania przysposobienia^[17]. Tak skonstruowana relacja

¹⁵ Stanisław Paździor, „Małżeństwo w Kościele Katolickim i polskim prawie cywilnym” *Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, nr 1 (2005): 13.

¹⁶ Zasada prawa rzymskiego do której odwołuje się art. 121§ 1 k.r.o.; zob. np. Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar, *Prawo rodzinne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 484-487.

¹⁷ Janusz Gajda, „Unieważnienie małżeństwa”, [w:] *System prawa prywatnego. Praworodzinne i opiekuńcze*, red. Tadeusz Smoczyński (Warszawa: C.H. Beck, 2014), 178.

mogłaby zostać wykorzystana na szkodę przysposobionego. Mogłoby się to objawić poprzez zmuszenie przysposobionego do małżeństwa przez przysposabiającego lub w trakcie trwania małżeństwa mogłoby doprowadzić do nierównego traktowania oraz wykorzystywania przewagi ekonomicznej, społecznej oraz fizycznej nad przysposobionym, który nie wykazywałby odpowiedniego doświadczenia życiowego ze względu na swój wiek (por. art. 114 § 1 k.r.o.). Względy natury moralnej i obyczajowej doprowadziły nawet do kryminalizacji w art. 201 Kodeksu karnego^[18] współżycia osób spokrewnionych, określając przesłanki również w ten sposób, że czynem zabronionym jest dopuszczenie się obcowania płciowego w stosunku do przysposobionego lub przysposabiającego.

Przeszkoda przysposobienia ma charakter bezwzględny, nie podlega konwalidacji, a przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie przewidują odstępstwa od zakazu małżeństwa pomiędzy stronami stosunku przysposobienia^[19]. Jedynie art. 15 § 3 k.r.o. stanowi, że nie można unieważnić małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia, jeżeli stosunek ten ustał. Klarowna pozostaje intencja ustawodawcy, który w celu zachowania i poszanowania zasad moralności przewiduje możliwość utrzymania węzła małżeńskiego wyłącznie w przypadku ustania przeszkody – rozwiązania przysposobienia. Wyraźnie widoczne pozostają społeczne przyczyny dla których przysposobienie zostało włączone do tak zwanych przeszkód małżeńskich. Regulacje art. 10-15 k.r.o. powinny w swym założeniu prowadzić do spełnienia społecznej funkcji rodziny i osiągnięcia szczęścia w wyniku realizacji obowiązków rodzicielskich^[20]. W kanwę tych założeń wpisuje się stosunek przysposobienia jako przesłanka do unieważnienia małżeństwa.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 17).

¹⁹ Marta Prucnal-Wójcik, „Komentarz do art. 15 k.r.o.; teza nr 14”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. tomu Maciej Domański, Jerzy Słyk (Legalis, 2024).

²⁰ Jan Górecki, *Unieważnienie małżeństwa* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1958), 5.

3 | Zawarcie małżeństwa między rodzeństwem w warunkach *adoptio minus plena*

Adoptio minus plena, czyli przysposobienie niepełne w polskim systemie prawnym bywa orzekane w drodze wyjątku na skutek żądania przysposabiającego i za zgodą osób, których zgoda jest do przysposobienia potrzebna (art. 124 § 1 k.r.o.). Sformułowanie „sąd opiekuńczy orzeka” użyte w omawianym przepisie przez ustawodawcę świadczy o wiążącym żądaniu wobec sądu odnośnie do wnioskowanej formy przysposobienia^[21]. W tym samym przepisie skutkiem przysposobienia niepełnego określone zostało powstanie stosunku wyłącznie między przysposabiającym a przysposobionym przy równoczesnym rozciągnięciu owych skutków na zstępnych przysposobionego. W następnej jednostce ustawodawca normuje zakaz ograniczenia skutków przysposobienia w sytuacji przysposobienia całkowitego. Od opisanej regulacji nieprzewidziane są odstępstwa. Zamykając kodeksowy opis *adoptio minus plena* ustawodawca ustanawia przesłanki warunkujące możliwość przekształcenia tej formy przysposobienia w przysposobienie pełne. Na podstawie art. 124 § 3 k.r.o. taka zmiana może nastąpić wskutek odpowiedniego orzeczenia sądowego po spełnieniu określonych przesłanek, tj. żądania przysposabiającego, zgody osób, których zgoda jest potrzebna do przysposobienia oraz małoletności przysposobionego. Przesłanki te mają charakter nierozłączny.

Artykuł 14 k.r.o. wprowadza zakaz zawierania małżeństwa między krewnymi w linii prostej, rodzeństwem oraz powinowatymi w linii prostej. W świetle niniejszej części pracy rozważaniom będzie podlegać istnienie zakazu zawarcia małżeństwa między rodzeństwem w sytuacji przysposobienia niepełnego, tj. relacji między naturalnym dzieckiem przysposabiającego a przysposobionym oraz między dwoma przysposobionymi przez jednego przysposabiającego. Z opisanych wyżej cech przysposobienia niepełnego wywieść można skutek niepowstania stosunku prawnego między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego^[22]. Prowadzi to do stwierdzenia, że przysposobiony nie staje się bratem lub siostrą naturalnego dziecka przysposabiającego, mimo iż uprawnionym

²¹ Grzegorz Jędrejek, „Komentarz do art. 121 k.r.o.; teza nr 1”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany* (Lex, 2019).

²² Krzysztof Pietrzykowski, „Komentarz do art. 15 k.r.o.; teza nr 9”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski (Legalis, 2023).

pozostaje nazywanie go „rodzeństwem przyrodnim” wedle definicji podanej we wstępie, lecz należy to traktować wyłącznie jako składnik języka potocznego, a nie prawnego. Stosunki prawne między tymi dwoma osobami nie powstają. W wyniku *adoptio minus plena* przysposobiony staje się wyłącznie dzieckiem przysposabiającego, nie nabywa on praw i obowiązków w stosunku do krewnych przysposabiającego, również w stosunku do jego dzieci. Przysposobiony nie wchodzi w rzeń rodziny przysposabiającego, nie zostaje do niej w pełni włączony^[23]. Nie powstaje prawna relacja między przysposobionym a krewnymi przysposabiającego^[24] (krewnymi są również dzieci – art. 61⁷ § 1 k.r.o.). *Per analogiam* podobne rozumowanie należy stosować do rodzeństwa przyrodniego w sytuacji, gdy oboje zostali przysposobieni przez jednego przysposabiającego. Uprawnione wydaje się stwierdzenie, że powstaje pewien paradoks, w którym osoby wywodzące te same prawa i obowiązki od tej samej osoby, która jest dla nich ojcem lub matką, nie pozostają w prawnym stosunku rodzeństwa^[25]. Przepis art. 14 § 1 k.r.o. wprowadza zakaz małżeństwa między osobami, które pozostają w prawnym stosunku rodzeństwa^[26], jednakże w przypadku przysposobienia niepełnego nie można mówić o przysposobionym i naturalnym dziecku przysposabiającego (lub drugim przysposobionym) jako o rodzeństwie, ponieważ taki stosunek nie powstaje w ramach *adoptio minus plena* (art. 124 § 1 k.r.o.). Użycie przez ustawodawcę we wspomnianym przepisie sformułowania „wyłącznie” implikuje restrykcyjność w powstaniu określonego skutku tylko w ramach ściśle określonych dwóch podmiotów^[27] – przysposabiającego i przysposobionego.

Na przykładzie powyższych argumentów uzasadnione wydaje się twierdzenie, że przysposobiony w wyniku przysposobienia niepełnego pozostaje osobą obcą, niespokrewnioną w stosunku do naturalnych dzieci przysposabiającego oraz pozostałych przysposobionych przez tego samego przysposabiającego. Dojść można do wniosku, że małżeństwo pomiędzy

²³ Henryk Haak, *Przysposobienie. Komentarz. Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Toruń: Dom Organizatora, 1996), 162-164.

²⁴ Barbara Bury, Beata Styk, Danuta Wosik-Kawala, Marta Książdz, „Rodzina adopcyjna”, [w:] *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, red. Danuta Wosik-Kawala (Lublin: Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie, 2011), 134.

²⁵ Holewińska-Łapińska, *System Prawa Prywatnego*, t. XII, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 663.

²⁶ Krzysztof Pietrzykowski, „Komentarz do art. 14 k.r.o.; teza nr 3”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski (Legalis, 2023).

²⁷ Hasło „wyłącznie”, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/sjp/wylacznie;2539710.html>. [dostęp: 20.4.2024].

przybranym rodzeństwem poprzez przysposobienie niepełne zostało w polskim porządku prawnym dopuszczone.

Obrony takiej koncepcji można podjąć się również na podstawie praw jakie gwarantuje Konstytucja RP^[28]. Artykuł 47 Konstytucji RP, mówiący o prawie do decydowania o swoim życiu osobistym, można rozumieć w ten sposób, że każdy ma prawo do swobodnego wyboru małżonka wedle osobistych zasad oraz prawo do zawarcia małżeństwa z taką osobą. Ograniczenie tego prawa następuje na mocy ustawy (k.r.o.) w celu ochrony między innymi moralności publicznej. Wydaje się, że przeszkoda przysposobienia, powinowactwa oraz pokrewieństwa wypełnia konstytucyjny warunek ograniczenia wolności w zawarciu małżeństwa. Jednakże, co wykazano wyżej, w przypadku *adoptio minus plena* żaden z tych trzech stosunków, tj. przysposobienia, powinowactwa, pokrewieństwa, nie występuje między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego lub inną osobą przysposobioną przez tego samego przysposabiającego. Tym samym nie znajduje się innej ustawowej podstawy do ograniczenia konstytucyjnego prawa jednostki do samodzielnego decydowania o swoim życiu osobistym. Wewnętrzne przeżycia osobiste podlegają ochronie konstytucyjnej^[29]. Zaliczyć do nich można przeżycia związane z wyborem osoby, z którą zamierza się zawrzeć związek małżeński.

W przypadku przysposobionego w warunkach *adoptio minus plena* Konstytucja RP gwarantuje i zabezpiecza mu prawo do wyboru na małżonka naturalnego dziecka przysposabiającego lub drugą osobę przysposobioną przez tego samego przysposabiającego.

²⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483), dalej jako „Konstytucja RP”.

²⁹ Wyrok TK z dnia 19.05.1998 r., U 5/97, OTK 1998, nr 4, poz. 46.

4 | Zawarcie małżeństwa między rodzeństwem w warunkach *adoptio plena*

Adoptio plena, czyli przysposobienie pełne rozwiązywalne jest podstawową formą przysposobienia w polskim porządku prawnym^[30] oraz najbardziej pożądanym jej rodzajem^[31]. Jego formą szczególną ustanowione zostało w art. 119¹ oraz art. 124¹ k.r.o. przysposobienie całkowite (*adoptio plenissima*), jednakże nie warunkuje ono specjalnych stosunków pomiędzy przysposobionym a przysposabiającym oraz jego rodziną naturalną. Z tego powodu na potrzeby niniejszej pracy, rozważania obejmujące instytucję przysposobienia pełnego można odnieść również do przysposobienia całkowitego.

Podstawowym skutkiem przysposobienia (każdego rodzaju, w tym pełnego) ustawodawca określił nawiązanie stosunku między przysposabiającym a przysposobionym, analogicznego do relacji rodziców i dzieci (art. 121 § 1 k.r.o.). Prowadzi to do wykładni zabraniającej przysposobienia własnego dziecka^[32]. Dalsza treść art. 121 k.r.o. reguluje stosunki pomiędzy przysposobionym a krewnymi przysposabiającego. Norma prawna zrekonstruowana z przepisu art. 121 § 2 k.r.o. prowadzi do uznania nabycia praw i obowiązków wynikających ze stosunku pokrewieństwa do krewnych przysposabiającego. Powyższe stwierdzenie potwierdza Sąd Najwyższy, mówiąc, że „w przypadku przysposobienia pełnego dochodzi do zerwania więzów przysposabianego z rodziną naturalną i powstania stosunku prawnego (sztucznego pokrewieństwa) z rodziną przysposabiającego”^[33]. Przysposobiony dołącza do rodziny przysposabiającego jako pełnoprawny jej członek. Następna jednostka redakcyjna wprowadza regulację skutkującą ustaniem praw i obowiązków przysposobionego względem jego rodziny naturalnej oraz owej rodziny względem niego (art. 121 § 3 k.r.o.). Skutki przysposobienia rozciągają się na zstępnych przysposobionego (art. 121 § 4 k.r.o.). Wynikiem orzeczenia omawianego przysposobienia jest również zmiana w akcie stanu cywilnego – w akcie urodzenia przysposobionego wpisuje się przysposabiających (przysposabiającego) jako jego

³⁰ Marta Prucnal-Wójcik, „Komentarz do art. 121 k.r.o.; teza nr 2”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Maciej Domański, Jerzy Słyk (Legalis, 2024).

³¹ Krystyna Bielawska-Jackowska, „Nowe elementy przysposobienia w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” *Palestra*, nr 4 (1968): 4.

³² Orzeczenie SN z dnia 30 marca 1962 r., III CR 124/62, OSNC 1963, nr 2, poz. 47.

³³ Postanowienie SN z dnia 23 czerwca 2016 r., V CSK 619/15, LEX nr 2148655.

rodziców^[34]. Zmiana ta następuje na jeden z dwóch możliwych sposobów (art. 71-73 p.a.s.c.).

Na podstawie powyższego opisu przesłanek oraz skutków przysposobienia pełnego należy zastanowić się nad dopuszczalnością zawarcia małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem na zasadzie *adoptio plena*. Rozważając możliwość zawarcia małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem oraz między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego, należy przede wszystkim uwzględnić normy wynikające z art. 14 k.r.o. Przepis ten odnosi się do przeszkody pokrewieństwa, która uniemożliwia zawarcie małżeństwa. Artykuł ten ma większe znaczenie w analizowanej kwestii niż art. 15 k.r.o. Wynika to z faktu, że art. 15 k.r.o., omówiony już wcześniej, reguluje jedynie zakaz zawarcia małżeństwa między przysposabiającym a przysposobionym. Natomiast art. 14 k.r.o. dotyczy negatywnych przesłanek małżeństwa związanych zarówno z pokrewieństwem (m.in. między rodzeństwem), jak i powinowactwem. Jednakże dla skrupulatności niniejszych rozważań należy odnotować, że art. 15 k.r.o. zabrania zawierania małżeństwa wyłącznie między przysposobionym a przysposabiającym, nie odnosi się tym samym do pozostałych członków nowej rodziny przysposobionego.

Odpowiedzi na pytanie o możliwość zawarcia małżeństwa między przysposobionym (w wyniku *adoptio plena*) a jego „nowym” rodzeństwem trzeba szukać w innych przepisach kodeksowych. W wyniku przysposobienia pełnego pomiędzy przysposabiającym a przysposobionym powstaje taki stosunek, jak pomiędzy rodzicami a dziećmi (art. 121 § 1 k.r.o.). Mówiąc obrazowo wydaje się zasadne stwierdzenie, że przysposobiony staje się dzieckiem przysposabiającego. Zgodnie ze *Słownikiem Języka Polskiego* rodzeństwem nazywać można „dzieci tych samych rodziców w stosunku do siebie”^[35]. Skoro więc przysposobiony staje się dzieckiem przysposabiającego uzasadnione zostaje stwierdzenie, że ów przysposobiony jest bratem (siostrą) naturalnego dziecka przysposabiającego lub, co ważniejsze, przysposobieni przez jednego przysposabiającego również stają się dla siebie nawzajem rodzeństwem. Rozumowanie to potwierdza doktryna prawa rodzinnego^[36].

³⁴ Ewa Sierankiewicz, „Adopcja jako optymalna forma kompensowania sieroctwa społecznego”, [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. Józef Kuźma (Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, 2007), 106.

³⁵ Hasło „rodzeństwo”, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rodze%C5%84stwo.html> [dostęp: 22.4.2024].

³⁶ Zob. Pietrzykowski, „Komentarz do art. 15 k.r.o.”, teza nr 8.

Przedstawioną argumentację należy teraz odnieść do art. 14 § 1 k.r.o., który zabrania zawierania małżeństwa między rodzeństwem. Ustawodawca nie rozwinął w tym miejscu pojęcia „rodzeństwo”, a także w żadnym innym miejscu nie odniósł się do dopuszczalności zawarcia małżeństwa między rodzeństwem niezależnie od tego, w wyniku jakich czynności ta relacja powstała. Zważając na powyższe racje, w polskim systemie prawnym niedozwolone pozostaje zawarcie małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem w wyniku *adoptio plena*. Przytoczone rozumowanie nie obejmuje *adoptio minus plena*, ponieważ w regulacjach odnoszących się do tej instytucji skutki przysposobienia zostały ograniczone wyłącznie do przysposobionego i przysposabiającego co zostało wykazane w poprzedniej części niniejszej pracy.

Następnej analizie w kontekście dopuszczalności zawarcia małżeństwa należy poddać sam przepis normujący instytucję przysposobienia pełnego. Wynika z niego (art. 121 § 2 k.r.o.), że przysposobienie pełne kreuje więź prawną między przysposobionym a rodziną przysposabiającego (w tym z jego dziećmi)^[37]. Skutkuje ono zmianami na płaszczyźnie dziedziczenia, pokrewieństwa, a także stanu cywilnego^[38]. Jeżeli więc przysposobiony zostaje w pełni włączony w nową rodzinę^[39] to znaczy, że staje się on rodzeństwem w stosunku do pozostałych dzieci przysposabiającego, włącznie z innymi przysposobionymi^[40]. Tym samym wygasają jego stosunki prawne z rodziną naturalną^[41]. Przysposobienie pełne orzekane bezterminowo pozwala na stworzenie szansy małoletniemu na wzrost, wychowanie i trwałość w nowej rodzinie^[42].

³⁷ Andrzej Łuczyński, „Adopcja”, [w:] *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. III, *Wychowanie do rodziny*, red. Marek Marczewski, Roman Gawrych, Danuta Opozda, Tadeusz Sakowicz, Paweł Skrzydlewski (Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku, 2018), 673-675.

³⁸ Andrzej Bałandynowicz, „Adopcja formą kompensacji sieroctwa społecznego”, [w:] *Adopcja. Teoria i praktyka*, red. Ewa Milewska, Krystyna Ostrowska (Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, 1999), 19.

³⁹ Daria Kiraga, „Rodzicielstwo adopcyjne w Polsce – wybrane zagadnienia”, [w:] *Poszerzamy horyzonty*, t. VII, red. Małgorzata Bogusz, Piotr Rachwał, Monika Wojcieszak (Słupsk: Mateusz Weiland Network Solutions, 2018), 167.

⁴⁰ Pietrzykowski, „Komentarz do art. 15 k.r.o.”, teza nr 8.

⁴¹ Katarzyna Giertuga-Milek, „Adopcja i rodzina zastępcza jako forma rodzinnej opieki dla dzieci opuszczonych i porzuconych” *Studia Lubuskie*, nr 2 (2006): 3.

⁴² Agnieszka Regulska, „Adopcja – w kierunku dobra dziecka i spełnionego rodzicielstwa” *Studia Gdańskie*, nr 45 (2019): 5.

Zaprezentowaną analizę normuje wspomniany art. 14 § 1 k.r.o., zakazujący zawierania małżeństwa między krewnymi w linii prostej oraz bocznej, czyli między innymi odnoszący się do rodzeństwa (w tym przypadku jedynie do drugiego stopnia^[43]). Z powyższego wynika, że małżeństwo między przysposobionym w wyniku *adoptio plena* a naturalnym dzieckiem przysposabiającego oraz między przysposobionymi (poprzez *adoptio plena*) przez jednego przysposabiającego pozostaje zakazane na gruncie przepisów kodeksowych. Z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia o przysposobieniu pełnym konstituuje się przeszkoda małżeńska wymieniona w art. 14 § 1 k.r.o.

Jednakże należy w tym miejscu zaznaczyć, że już od ubiegłego wieku pojawiają się głosy przeciwne do wyrażonego wyżej. Niektórzy przedstawiciele doktryny polskiego prawa rodzinnego stoją na stanowisku, że ustawodawca nie przesądził o dopuszczeniu czy też zakazie zawarcia małżeństwa między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego albo inną osobą przysposobioną. Stoją na stanowisku popierającym taką możliwość^[44]. Posługując się wykładnią *a contrario* w stosunku do zakazu zawierania małżeństwa między przysposobionym a przysposabiającym podtrzymują oni dopuszczalność zawarcia małżeństwa z krewnymi przysposabiającego, a tym samym innymi dziećmi (np. naturalnymi)^[45]. Taka koncepcja wydaje się chybiona zwłaszcza w kontekście *adoptio plena*. Jak zostało wyżej pokazane, skutki przysposobienia pełnego konstituuja przeszkodę małżeńską z art. 14 k.r.o. w związku z art. 121 § 1 k.r.o. Rozumowanie *a contrario*, oparte wyłącznie na art. 15 k.r.o., zawiera błędy interpretacyjne w postaci pominięcia innych przepisów kodeksowych, które dbają o niemajątkowe dobro dziecka^[46] i jego nowej rodziny, w którą zostaje włączony poprzez przysposobienie.

⁴³ Dariusz Kotłowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Wybór orzecznictwa* (Lex, 2014).

⁴⁴ Zbigniew Wiszniewski, „Komentarz do art. 15 k.r.o.”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Bogusław Dobrzański, Jerzy Ignatowicz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975), 57.

⁴⁵ Ciepla, „Dział II. Przysposobienie (art. 114-127)”, 896.

⁴⁶ Rafał Łukasiewicz, *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji przysposobienia* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 21.

5 | Wnioski i postulaty *de lege ferenda*

Odpowiedź na pytanie, czy w polskim porządku prawnym dopuszczono możliwość zawarcia małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem, nie jest jednoznaczna. Opinia prawna w tym aspekcie zależy od rodzaju instytucji przysposobienia, która podlega rozważaniom. Odrębnie od siebie należy rozpatrywać przypadki potencjalnych małżeństw zawartych w ramach przysposobienia pełnego (w tym całkowitego), a niepełnego. Na podstawie art. 14 § 1 k.r.o. zakazowi podlega zawarcie małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem w wyniku orzeczenia przysposobienia pełnego. Ten rodzaj przysposobienia skutkuje powstaniem więzi prawnej przysposobionego z nową rodziną, włącznie z naturalnymi dziećmi przysposabiającego oraz z innymi przysposobionymi przez tego przysposabiającego, które stają się rodzeństwem dla nowo przysposobionego. Tym samym potencjalnie zawarty związek małżeński między wymienionymi osobami podlegałby unieważnieniu, jednakże wskazać należy, że samo zawarcie takiego związku jest czynnością *contra legem*. Pomimo braku względów natury eugenicznej^[47], niedopuszczalne jest zawarcie związku małżeńskiego między rodzeństwem, pomiędzy którym owa więź prawna została ukonstytuowana wskutek przysposobienia pełnego.

Odmienne wnioski klarują się po przestudiowaniu skutków orzeczenia przysposobienia niepełnego. W owym przypadku powstaje więź prawna wyłącznie między przysposabiającym a przysposobionym. Z tak ukształtowanego przepisu wynika zezwolenie ustawodawcy na zawarcie małżeństwa między przysposobionym rodzeństwem oraz między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego. Na taki wniosek pozwala brak pokrewieństwa naturalnego oraz prawnego między osobami dla których ten sam przysposabiający pozostaje ojcem lub matką. Opisane przypadki nie podlegają regulacji z art. 14 § 1 k.r.o., tj. nie powstaje przeszkoda małżeńska w postaci pokrewieństwa.

Podstawową *ratio legis* instytucji przysposobienia jest maksymalizacja dobra dziecka, ochrona przed demoralizacją, przemocą i okrucieństwem^[48]. Kierując się tą nadrzędną zasadą prawa rodzinnego (art. 114 § 1 k.r.o.),

⁴⁷ Zuzanna Maj, „Przeszkody małżeńskie w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego” *Ius Matrimoniale*, nr 3 (2017): 12.

⁴⁸ Agnieszka Regulska, *Rodzina i piecza zastępcza nad dzieckiem w perspektywie zasady pomocniczości. Analiza dyskursu retoryki politycznej* (Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 2018), 148.

ustawodawca w ramach instytucji przysposobienia wyróżnił kilka jej rodzajów. Odpowiadają one zróżnicowanej sytuacji, w jakiej znaleźć się mogą małoletni. Rozpatrując te odmienności w indywidualnych postępowaniach o przysposobienie w kontekście możliwości zawarcia małżeństwa w nowej rodzinie należy zwrócić uwagę na racjonalność przyjętych rozwiązań prawnych, lecz również na brak ich konkretyzacji w postaci odrębnych jednostek redakcyjnych lub zdań rozwijających istniejące już przepisy. Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązania wydają się aksjologicznie poprawne, jednakże wymagają doprecyzowania. W przypadku przysposobienia niepełnego użyty zwrot „wyłącznie” (art. 124 § 1 zd. 1 k.r.o.) odnoszący się do skutków tego rodzaju przysposobienia nie pozostawia wątpliwości co do więzów prawnych, jakie mają łączyć przysposobionego z krewnymi przysposabiającego, a tym samym przesądza o możliwości zawarcia małżeństwa przez przysposobionego z przyrodnim rodzeństwem w ramach nowej rodziny, do której nie zostaje prawnie w pełni włączony^[49]. Pewne wątpliwości zrodzić może bezwzględny zakaz zawarcia małżeństwa z przyrodnim rodzeństwem na skutek orzeczenia przysposobienia pełnego. Wyobrazić sobie można sytuację, w której orzeczenie *adoptio plena* zostało niejako wymuszone na skutek kierowania się dobrem dziecka, które utraciło swoją naturalną rodzinę lub orzeczono je w związku z art. 124 § 2 k.r.o. W tak przedstawionej sytuacji dziecko wchodzi w pełni do nowej rodziny, poznaje osoby będące w podobnym wieku, w wyniku czego po pewnym czasie może wytworzyć się silna więź emocjonalna prowadząca do chęci zawarcia małżeństwa z usprawiedliwionych i słuszych pobudek. Wydaje się zasadne wprowadzenie przepisu zezwalającego, za uprzednią zgodą sądu, na zawarcie małżeństwa między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego. Takie rozwiązanie przyjęto między innymi w Królestwie Niderlandów^[50], gdzie Minister Sprawiedliwości może zezwolić na zawarcie małżeństwa między osobami, które w wyniku orzeczonego przysposobienia stały się wobec siebie rodzeństwem^[51]. Zezwolenie jest wydawane z ważnych powodów.

Podobną sytuacją może być przykład, gdy dwoje małoletnich będących już nastolatkami i wychowujących się wspólnie w placówce

⁴⁹ Łuczyński, „Adopcja”, 672.

⁵⁰ Article 1:41 Dutch Civil Law. <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm>.

⁵¹ Klaudia Frowal-Dolata, „Przyczyny unieważnienia małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz w wybranych państwach UE” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, nr 11 (2013): 11.

opiekuńczo-wychowawczej zostaje przysposobionych przez jednego przysposabiającego. Podczas procesu wspólnego wychowania przed przysposobieniem owi małoletni nawiązali silną więź emocjonalną oraz uczuciową, a w momencie uzyskania pełnoletności dojrżeli do decyzji o chęci wstąpienia w związek małżeński, lecz nie będzie to już możliwe ze względu na powstałe na skutek przysposobienia pełnego pokrewieństwo prawne. Również w opisanym przykładzie możliwość uzyskania zgody sądu na zawarcie małżeństwa między przysposobionymi wydaje się uzasadnionym aksjologicznie i obyczajowo postulatem *de lege ferenda*. Oczywiście nie należy dopuścić do sytuacji swobodnego zawierania małżeństw pomiędzy członkami rodziny, w której doszło do przysposobienia, lecz przytoczone wyżej przykłady mogą zobrazować potrzebę wypracowania rozwiązania, które dbając o względy natury obyczajowej pozwoliłoby na dopuszczenie do zawarcia małżeństwa na podstawie rzetelnej opinii sądu, który miałby możliwość zbadania sprawy poprzez odpowiednie postępowanie.

Zezwolenie na zawarcie małżeństwa między przysposobionymi albo przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego może budzić pewne wątpliwości natury aksjologicznej. Jeszcze raz w tym miejscu należy podkreślić, że osoby, które stały się rodziną na skutek *adoptio minus plena* nie pozostają w stosunku do siebie rodzeństwem tak pod względem prawnym jak i, co oczywiste, biologicznym. Natomiast zezwolenie na zawarcie małżeństwa pomiędzy osobami, które stały się dla siebie rodziną na skutek *adoptio plena*, powinno pozostać wyjątkiem, nie zasadą. Należy je udzielić ze względu na silne więzi emocjonalne oraz uczuciowe, które warunkują udane, szczęśliwe oraz przykładne małżeństwo. Wartości, które dominują w kulturze europejskiej wykluczają społeczną aprobatę na związek małżeński między rodzeństwem, lecz w opisywanym przypadku nie byłoby to zezwolenie na zawarcie takiego związku między faktycznym rodzeństwem, ale osobami obcymi dla siebie pod względem pokrewieństwa biologicznego, które nawiązały więź na pewnym etapie swojego życia i pragną, tak jak pozostali obywatele, móc zawrzeć związek małżeński. Przysposobieni wciąż pozostają dla siebie obcymi osobami, które się spotkały na etapie postępowania o przysposobienie albo razem spędzały czas w placówce opiekuńczo-wychowawczej, co można porównać do nawiązania więzi przez dwie obce sobie osoby podczas pobierania nauki w szkole czy uczelni wyższej. Nie widać konfliktu między takim przyjętym rozwiązaniem a względami aksjologicznymi, które obowiązują w Europie.

Chociaż problem ten nie był bezpośrednio rozpatrywany przez Europejski Trybunał Praw Człowieka, międzynarodowe przepisy dotyczące

praw człowieka, w tym wolności osobistej oraz prawa do swobodnego zawierania małżeństw, były poruszane w orzeczeniach ETPCz. Najbliższe omawianej tematyce było orzeczenie w sprawie dopuszczalności zawierania małżeństwa między teściową (matką byłej żony) a zięciem^[52]. Trybunał oparł swoje stanowisko na art. 12 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka^[53], który stanowi o prawie do zawarcia małżeństwa. W przytoczonym orzeczeniu ETPCz uznał za niezgodny z art. 12 EKPC bezwzględny zakaz małżeństwa pomiędzy powinowatymi. Trybunał argumentował swoje stanowisko brakiem proporcjonalności przepisów ograniczających możliwość zawarcia małżeństwa między osobami pozostającymi w takim stosunku prawnorodzinnym. Ponadto, w wyroku wskazano, że podejście społeczeństwa europejskiego do takiego typu związków ewoluowało na przestrzeni ostatnich dekad. W związku z tym wspomniane ograniczenia nie mają już podstaw w europejskiej moralności publicznej. W analizowanym orzeczeniu Trybunał opisuje zasadę marginesu uznania, która mówi, że państwa mają swobodę w regulowaniu kwestii zawierania małżeństwa, lecz nakładane na obywateli ograniczenia muszą mieć uzasadnione cele oraz być proporcjonalne. Przedmiotowy bezwzględny zakaz małżeństwa teściowej z zięciem nie wydawał się w ocenie Trybunału proporcjonalnym środkiem.

Analizując powyższe stanowiska ETPCz w kwestii prawa do zawarcia małżeństwa można mieć uzasadnione przypuszczenie, że proponowane w niniejszej pracy sądowe zezwolenie w drodze wyjątku na zawarcie związku małżeńskiego pomiędzy rodzeństwem powstałym na skutek przysposobienia pełnego pokrywa się z europejską wykładnią praw człowieka, w tym prawa do zawarcia małżeństwa. Trybunał w swoich orzeczeniach zwraca również uwagę na kwestie moralności publicznej oraz aksjologiczne uzasadnienie dla obowiązujących przepisów. Wydaje się, że propozycja wyjątkowego zezwolenia na zawarcie małżeństwa między przysposobionymi lub między przysposobionym a naturalnym dzieckiem przysposabiającego znajduje uzasadnienie w wykładni praw człowieka dokonywanej przez ETPCz, biorąc pod uwagę również aksjologiczne aspekty obowiązującego prawa.

⁵² B. and L. v. the United Kingdom – 36536/02. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-3739%22%5D%7D>.

⁵³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 284), dalej jako „EKPC”.

Konkludując, instytucja przysposobienia nie wyłącza możliwości zawarcia małżeństwa przez przysposobionego z członkiem nowej rodziny w każdym przypadku, lecz warunkowane to jest rodzajem orzeczonego przysposobienia. Na gruncie powyższych rozważań pojawić się mogą również postulaty *de lege ferenda*, które proponują dopuszczalność zawarcia małżeństwa między rodzeństwem, w którym przynajmniej jedna osoba została w pełni przysposobiona. Miałoby to zostać umożliwione w wyjątkowych przypadkach, zbadanych w rzetelny i odpowiedni sposób przez sąd, dbający zawsze o zachowanie przyjętych względów obyczajowych oraz moralnych.

Bibliografia

- Baładynowicz Andrzej, „Adopcja formą kompensacji sieroctwa społecznego”, [w:] *Adopcja. Teoria i praktyka*, red. Ewa Milewska, Krystyna Ostrowska. 7-31. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, 1999.
- Bielawska-Jackowska Krystyna, „Nowe elementy przysposobienia w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” *Palestra*, nr 4 (1968): 28-34.
- Bury Barbara, Beata Styk, Dorota Wosik-Kawała, Marta Książdz. „Rodzina adopcyjna”, [w:] *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, red. Dorota Wosik-Kawała. 129-160. Lublin: Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie, 2011.
- Ciepla Helena, „Dział II. Przysposobienie (art. 114-127)”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Kazimierz Piasecki. 831-914. Warszawa: Lexis Nexis, 2011.
- Frowal-Dolata Klaudia, „Przyczyny unieważnienia małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz w wybranych państwach UE” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, nr 11 (2013): 111-132.
- Gajda Janusz, „Komentarz do art. 117 k.r.o.”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski. Legalis, 2023.
- Gajda Janusz, „Unieważnienie małżeństwa”, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. Tadeusz Smoczyński. 151-212. Warszawa: C.H. Beck, 2014.
- Giertyga-Milek Katarzyna, „Adopcja i rodzina zastępcza jako forma rodzinnej opieki dla dzieci opuszczonych i porzuconych” *Studia Lubuskie*, nr 2 (2006): 83-95.

- Górecki Jan, *Unieważnienie małżeństwa*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1958.
- Gromek Krystyna, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck, 2020.
- Haak Henryk, *Przysposobienie. Komentarz. Kodeks rodzinny i opiekuńczy*. Toruń: Dom Organizatora, 1996.
- System Prawa Prywatnego*, t. XII, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. Tadeusz Smyczyński, Warszawa: C.H. Beck, 2011.
- Ignatowicz Jerzy, Nazar Mirosław. *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Jędrejek Grzegorz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*. Lex/el., 2019.
- Kiraga Daria, „Rodzicielstwo adopcyjne w Polsce – wybrane zagadnienia”, [w:] *Poszerzamy horyzonty*, t. VII, red. Małgorzata Bogusz, Piotr Rachwał, Monika Wojcieszak. 166-173. Słupsk: Mateusz Weiland Network Solutions, 2018.
- Kosek Mirosław, „Przeszkody małżeńskie w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” *Prawo Kanoniczne*, nr 3 (2012): 107-120.
- Kotłowski Dariusz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Wybór orzecznictwa*. Lex/el, 2014.
- Łuczyński Andrzej, „Adopcja”, [w:] *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. III, *Wychowanie do rodziny*, red. Marek Marczewski, Roman Gawrych, Danuta Opozda, Tadeusz Sakowicz, Paweł Skrzydlewski. 663-684. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku, 2018.
- Łukasiewicz Rafał, *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji przysposobienia*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Maj Zuzanna, „Przeszkody małżeńskie w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego” *Ius Matrimoniale*, nr 3 (2017): 35-60.
- Paździor Stanisław, „Małżeństwo w Kościele Katolickim i polskim prawie cywilnym” *Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, nr 1 (2005): 337-356.
- Pietrzykowski Krzysztof, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Krzysztof Pietrzykowski. Legalis, 2023.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. serii Konrad Osajda, red. Maciej Domański, Jerzy Słyk. Legalis, 2024.
- Regulska Agnieszka, „Adopcja – w kierunku dobra dziecka i spełnionego rodzicielstwa” *Studia Gdańskie*, nr 45 (2019): 211-224.
- Regulska Agnieszka, *Rodzina i piecza zastępcza nad dzieckiem w perspektywie zasady pomocniczości. Analiza dyskursu retoryki politycznej*. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2018.
- Sierankiewicz Ewa, „Adopcja jako optymalna forma kompensowania sieroctwa społecznego”, [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierotych w Polsce*, red. Józef Kuźma. 99-120. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, 2007.
- Winiarz Jan, *Prawo rodzinne*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1996.

Wiszniewski Zbigniew, „Komentarz do art. 15 k.r.o.”, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Bogusław Dobrzański, Jerzy Ignatowicz. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1975.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.
For guidelines on the permitted uses refer to
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>